

EBU'L-HASAN el-EŞ'ARÎ ve KELÂMDAKİ YÖNTEMİ ÜZERİNE (II)

-Abu al-Hasan al-Ash'ari and His Theological Methodology -II-

Hüseyin DOĞAN

Yrd. Doç. Dr., MŞÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

huseyindoğan5555@hotmail.com

Abstract *Many scholars and thinkers in medieval times mostly rested their methodology on dialectical theology (jadal). Among those who opted for this methodology were Muslim theologians who had to some extent Aristotelian impact. Besides its rational buildup this methods has other characteristics. In this article, by far the most influential Muslim theologian Abu al-Hasan al-Ash'ari and his theological method will be handled in terms of attaining true knowledge and its value.*

Key Words: *Kalam, Jadal, Epistemology, Argument, al-Ash'ari.*

III. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Kelâm (Cedel) Yönteminin Temel Dayanakları

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin benimsemiş olduğu kelâm yöntemi, aklî kanıtlama biçimlerini içine aldığı gibi aynı zamanda, bu yönetime dayanak oluşturan bazı unsurları da kapsamaktadır. Bilindiği üzere Eş'arî'nin yaşadığı dönemde görüş ve düşünceler, aklî savunma ve ikna mekanizmalarına göre şekillendirilmeye çalışılmıştır. Cedel yönteminin mahiyeti gereği bu görüş ve düşünceler, daha çok halka mal olmuş, halkın benimsediği, kabullendiği, sahiplendiği ve saygı gösterdiği genel doğrulardan, inançlardan ve yaklaşım biçimlerinden teşekkül etmiştir. Çünkü bu dönemdeki görüş ve düşünceler, genelin tasvip ettiği ve saygın bulduğu (meşhurât) ve karşı tarafça da muvafakat edilen (müsellemât) anlayışlardan hareketle varlık bulmuştur. İslâm kelâmcılarınca bu tarz görüş, düşünce ve inançların savunusunun yapılması, gerçekte tamamen muhatabı ikna ve susturmayla ilintilidir. Bu itibarla, bu döneme ait tartışma ve münakaşalarda temel hedef, bilimsel ve nesnel gerçeklere ya da doğru bilgiye ulaşmaktan da öte, doğrudan muhatabı ikna etmeye yöneliktir. Dolayısıyla hadise tartışma ve münakaşa ile ilişkilendirilince, bu yöntemi de en fazla kullanan da kelâmcılar olmuştur.¹

¹ Cedel konusunda bkz.: Hüseyin Doğan, “İslâm Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XIII, sayı: XXIV, (2011/2), s. 157-174; İbrahim Emiroğlu, “Cedel Nedir?”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası, sayı: XII, İzmir, 1999, s. 30-38.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, kelâm yöntemini uygularken cedele büyük oranda katkı ve destek sağlayan cedeli dayanaklara sürekli başvurmuş ve bunları kullanmıştır. Aslında bu dönemde yaşamış olan bilgin ve düşünürlerin kahir ekseriyeti, kendi görüş ve düşüncelerini savunurken cedelin söz konusu bu dayanaklarından önemli derecede istifade etmişlerdir. Çünkü ortaçağ bilgin ve düşünürleri bunlar içinde özellikle de kelâmcılar, cedelin bu dayanaklarını kullanma bağlamında olayı sadece bir tartışma mantığı veya örgüsü içinde görmemişler; bunun yanında ulaşılmaması ve elde edilmesi hedeflenen “*gerçek bilgi*”nin de ancak bu yolla sağlanabileceğini tasarlamışlardır. Zira kelâmcılara göre cedel, bilgiye ulaşma ve onu edinmede en etkili yoldur.²

III.1.1. Bilinenden Bilinmeyene Yönlendirme (Delil Getirmede İntikâl):

İlk dönem İslâm kelâmcılarının (mütekaddimûn), dinî inanç, görüş ve düşüncelerinin temellendirilmesinde ve kelâm ilminin tartışmalı problemlerinin çözümünde kendisine dayanmış oldukları en önemli cedelî dayanaklardan birisini, “*bilinenden bilinmeyene yönlendirme/delil getirmede intikâl ettirme*”³ (*el-istidlâlu bi'ş-şâhid 'ale'l-gâ'ib*) oluşturmaktadır. İslâm kelâmcıları bu yöntemle, duysal/tabiat alanına ilişkin bazı delillerden hareketle duysal alanın ötesine, yani metafiziksel alan ve varlıklar hakkında görüş beyan etmişlerdir. Buna göre “*bilinenden bilinmeyene yönlendirme/delil getirme*”, bilgisine sahip olduğumuz müşahede âlemine dayanarak hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığımız gayb âlemi hakkında öngöründe bulunma ya da bilgi elde etmeye yarayan bir tür akıl yürütme biçimi olarak tanımlanmaktadır. İslâm kelâmcıları, özellikle de Allah'ın zât, sıfat ve fiillerini tanımlama ve açıklamada en etkili yol olarak bu cedelî dayanağı kullanmışlardır.

² Ebû Mansûr 'Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, İstanbul, 1346/1928, s. 4; Ebu'l-Mu'in Muhammed en-Neseffî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, nşr.: Hüseyin Atay, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1993, c. I, s. 9-24; Hikmet Yağlı Mavil, “*Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin Kelâm Sisteminde Bir Bilgi Kaynağı Olarak Cedel*”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi (KADER)*, c. X, sayı: II, (2012 Bahar Dönemi), (Kelâm.org), s. 175-186. (14.08.2012).

³ Kelâm kaynaklarında bu cedelî yöntemin nam-ı diğer bir ismi, “*görünenden görünmeyene yönlendirme*” biçiminde de geçmektedir. Bu hususta bkz.: Ebû Bekir Tayyîb el-Bâkullânî, *Kitâbu't-Temhîdi'l-evâ'il ve't-telhîsi'l-delâ'il*, tah.: İmâduddîn 'Ahmed Haydar, Beyrut, 1982, s. 219-220; İmâm el-Haremeyn 'Abdülmelik b. 'Abdillâh el-Cüveynî, *eş-Şâmil fi usûli'd-dîn*, tah.: 'Abdullâh Muhammed 'Ömer, Beyrut, 1999, s. 91.

Hicri V. yüzyıla kadar İslâm Kelâmı'nda yaygın olarak kullanıldığı anlaşılan bu cedeli dayanağın, kaynağı hakkında değişik görüşler ileri sürülse de⁴, bu akli yöntemin kaynağı Irak-Mezopotamya kültür eklektizmine dayanmaktadır. Diğer bir söylemle bu akli dayanağın temelinde Eski Yunan özellikle de Aristo geleneğine ait bilgi, düşünce ve birikimler yer almaktadır. Her ne şekilde olursa olsun kimi zaman aleyhtarları hatta el-Cüveynî'de olduğu gibi kendi taraftarları tarafından bile ilkeleri itibariyle acımasız eleştirilere tabi tutulan bu dayanak⁵, dönemin dinî ve ilmî önermelerinin oluşturulmasında ve düşünsel mantalitenin yapılanmasında bir hizmet aracı olarak felsefi ve kelâmî çevrelerde yaygın olarak benimsenmiş ve kullanılmıştır.

Özellikle de İslâm kelâmcılarının, bu yöntemi kendi düşünce sistemlerinde gaybe ve metafiziksel alana ait bilginin elde edilmesinde kullanmaları⁶, onların gaybın gizemleri ya da metafiziksel alanın ve bu alanla ilişkili konuların müşahede dünyasına kıyas edilerek anlaşılabilceğı⁷ ve dinî gerçekliğe de ancak bu sayede elde edilebileceğı tasavvuruna dayanmaktadır.⁸ İslâm düşüncesinin ilk dönemlerinden itibaren söz konusu bu cedeli dayanağın kabulü ve uygulanaşına ilişkin kelâmî ve felsefi çevrelerden kimi zaman ciddi birtakım eleştiriler⁹ gösterilmişse de bu durum, bu dayanağın kullanılmasına engel olmamıştır. İslâm Kelâmı söz konusu olduğunda “bilinenden bilinmeyene yönlendirme”yi, ilk dönem Selefi, Mu‘tezilî, Eş‘arî ve Mâtürîdî ekollerine müntesip kelâmcıların kahir ekseriyetinin kullanmış olduğuna kendi yapıtlarında tanıklık etmek mümkündür.¹⁰ Bu cedeli dayanağı kullanan kelâmcılardan birisi de, Ebu‘l-Hasan el-Eş‘arî'dir.

⁴ ‘Abdülbârî Muhammed Dâvûd, *el-İrâde ‘inde'l-mu‘tezile*, Dırâsetü'l-Felsefetü'l-İslâmiyye, Dâru'l-Ma‘rifeti'l-İslâmiyye, Riyad, 1996, s. 119-131.

⁵ el-Bâkılânî, *Kitâbu't-Temhîd*, s. 221.

⁶ el-Cüveynî, *eş-Şâmil fi usûli'd-dîn*, s. 91.

⁷ el-Cüveynî, *eş-Şâmil fi usûli'd-dîn*, s. 91.

⁸ el-Cüveynî, *eş-Şâmil fi usûli'd-dîn*, s. 91-92.

⁹ “Bilinenden bilinmeyene yönlendirme yöntemi”ne özellikle de İslâm filozofları tarafından ciddi bazı eleştiriler sarf edilmiştir. Bu kesimin başını çektiğı önemli düşünürlerden birisi olan İbn Rüşd, kendi yapıtında bu yöntembilimin kullanımına ilişkin kimi endişe, kaygı ve eleştiri-lerini açıkça dile getirmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Ebu'l-Velîd Muhammed b. Rüşd, *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et-Tehâfüt)*, s. 169-199.

¹⁰ İslâm kelâmcılarından İmâm el-Haremeyn el-Cüveynî de bu yöntembilimi kullanmasına rağmen eleştirmektedir. el-Cüveynî, bu yöntembilimi bilinçsiz ve özensiz bir biçimde kullanmanın, kullananları sonuçta çelişkilerle ve çıkmazlarla karşı karşıya bırakacağını ifade etmektedir. el-Cüveynî, bu yöntembilimi kendi düşünce sisteminde kullanmış olmasına rağmen, son tahlilde bu yöntembilime dayanarak görüş belirtmenin veya bir savın doğruluğunu tartışmanın sakıncalı olabileceğine ve yetersiz kala bileceğine dikkati çekmektedir. Bkz.: el-Cüveynî, *eş-Şâmil fi usûli'd-dîn*, s. 223.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, kendi kelâm sisteminde inanç, görüş ve düşüncelerinin ispatı ve savunulmasında başvurmuş olduğu bu cedeli dayanağı aynı zamanda, kelâmda bilgi elde etme ya da bilgiye ulaşmada da bir araç olarak kullanmıştır. Sözelimi el-Eş'arî, Allah'ın kelâmının mahluk olup-olmadığı konusunda kendi inanç ve düşüncesini savunmaya çalışırken cedelin bu akli dayanağından yararlanmaktadır:

“Şayet, Allah'ın sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsaydı, (Allah'ın sözleri tükenmezden önce deniz) tükenir, kalemler de kırılırdı. Yüce Allah'ın ilmi, nasıl kesinlikle yok olmuyorsa, aynı şekilde Yüce Allah'ın kelimeleri de asla bitmez. Kelâmı tükenen kişi, afata maruz olur ve sukut etmek zorunda kalır. Böyle bir vasıflandırma Rabbimiz için asla caiz olmadığına göre, O'nun sürekli olarak mütekellim (kelâm sıfatına sahip) olduğu sahil olmuş olur. Çünkü eğer Yüce Allah, “*mütellim*” (konuşma sıfatına sahip) olmasaydı, O'nun için sukut ve konuşmama gerekli olurdu. Rabbimiz, Cehmiyye'nin nitelenmesinden uzak ve yücedir.”¹¹

Görüldüğü üzere el-Eş'arî, bu tartışma örneğinde karşıtlarını cedelin akli dayanaklarından “*bilinenden bilinmeyene yönlendirme*” anlayışına göre hareket etmekte ve görüşünü ispata çalışmaktadır. el-Eş'arî, aynı konuyla ilgili başka bir tartışma örneğinde yukarıda açıklamaya çalıştığımız perspektifte hareket etmekte ve görüşünü şu şekilde savunmaktadır:

“Onlar, Yüce Allah'ın kendisiyle kurdu konuştuğu peygamberin nübüvetinden haber veren kelâm hakkında soru soruyorlar. Onlara şöyle denilir: Eğer Yüce Allah, kendi dışındaki şeylerde yarattığı bir kelâmı konuşuyorsa, neden kurttan duyurduğu, işittirdiği sözün Allah kelâmı olduğunu ve ondan duyulan sözün icazının Allah'ın kelâmı olduğuna delalet ettiğini inkâr ettiniz? Onların kabul etmesi gereken şey, kurdun Allah'ın kelâmıyla konuşmadığına, çıkan sesin Allah'ın kelâmı olduğuna kanaat getirmeleridir. Çünkü kelâmın kurttan oluşması mucizedir. Aynı kelâmın ağaçtan oluşması da mucizedir. Şayet, kurt bu şekilde naklolunan bir kelâm ile konuşuyor ise, o halde eğer ağaçta yaratılmış olsaydı, ağacın kelâm ile konuştuğunu niçin inkâr ettiniz? Eğer kelâm ağaçta yaratılmış olsaydı, onda yaratılan şeyin, “*Ey Mûsâ, şüphesiz ben, Allah'ım*” demesi gerekirdi ki, Allah bundan münezzehdir.”¹²

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, cedelin bu akli dayanağına ilişkin olarak “*Allah'ın arşa istivâsı*” meselesinde de aynı yöntemle hareket etmekte ve karşıtlarını bu istikamette iknaya çalışmaktadır:

“Şayet, Yüce Allah'ın arşa istivâsı (istilâ ele geçirme/işgal etme) anlamında ise ve O, bütün eşyayı tamamıyla kaplamışsa, o zaman arşı, yeryüzünü, semâyı,

¹¹ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, nşr.: Fevkiye Hüseyin Mahmûd, Medine, 1407/1986, s. 67.

¹² el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, s. 78.

bitkileri ve dışkıyı (atıklar) da kaplamış olması gerekirdi. Çünkü O, istivâ ettiği her şeye güç yetirendir. Yüce Allah, her şeye bütününüyle güç yetirdiği için bir müslümana, “Allah, bitkileri ve boş alanları istivâ etmiştir” demesi caiz olmaz. Arşa istivânın, bütün eşyayı kapsayan istilâ (ele geçirme) anlamında olması caiz olmadığına göre, istivânın manasının, bütün eşyanın dışında arşa has olması gerekir.”¹³

“Mu‘tezile, Harûriyye ve Cehmiyye, Yüce Allah’ın her mekanda olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre Allah’ın, Hz. Meryem’in karnında, bitkilerde ve boş alanlarda da olması gerekir. Yüce Allah, onların sözlerinden münezzehtir.”¹⁴

İmâm el-Eş‘arî’nin, “*el-Lum‘a*” isimli eserinde geçen şu örnek de bu istikamettedir:

“Sizler, neye dayanarak Allah’ın semî‘ ve basîr olduğunu iddia ediyorsunuz? diye sorarlarsa:

Onlara denir ki: Canlı bir varlık, mevcut olan varlıklardan görünen cisimleri ve işitilen sesleri idrak etmesini engelleyen bir afet ile malul değilse o, işitir ve görür. Allah Teâlâ, canlı (hayy) olduğuna göre, O’nun sağırlık, körlük ve benzeri afetlere maruz kalması mümkün değildir. Zira bu tür afetler, kendilerine maruz kalan varlığın hadis olduğunu göstermektedir. şu durumda, Allah Teâlâ semî‘dir ve basîrdir.”¹⁵

Bu tartışma örneklerinden de anlaşılacağı üzere el-Eş‘arî, kendi inanç, görüş ve yaklaşımlarını savunmaya ya da ispata çalışırken, cedel yönteminin genel tartışma mantığının içinde yer alan akli dayanaklardan olan “*bilinenden bilinmeyene yönlendirme*” dayanağına başvurmuş ve kendi eserlerinde de bu dayanağı çok açık olarak kullanmıştır. Bu yapılırken soyut, görünmeyen ve ulaşılamayan varlık ve nesnelere ispatını ve inandırıcılığını gerçekleştirebilmek için bilinen, görünen ve ulaşılan varlık ve nesnelere hareket edilmiştir.

III.1.2. En İmkânsız Sözü Söylemek (Güce Başvurmak):

Cedelî bir tartışmada taraflar, benimsemiş oldukları herhangi bir inanç, görüş ya da düşüncenin doğruluğunu ve geçerliliğini ispat edebilmek için, bazen de güç tehdidinde bulunarak karşı tarafı susturmak istemişlerdir. Cedelin bu akli dayanağında, benimsenen ya da kabul edilen herhangi bir inanç ya da görüşle ilişkili uygun ve anlaşılır birtakım kanıtlar getirme ya da bilimsel ve tutarlı bir gayret içerisinde olmak yerine, gerçekte doğrudan tartışılan konuyla ilişkisi olmayan güç, kuvvet ve tehdidi ön plana çıkaran söylem biçimi tercih edilmektedir. Başka bir

¹³ el-Eş‘arî, *el-İbâne ‘an usûli‘d-diyâne*, s. 108.

¹⁴ el-Eş‘arî, *el-İbâne ‘an usûli‘d-diyâne*, s. 109.

¹⁵ Ebu‘l-Hasan el-Eş‘arî, *Kitâbu‘l-Lum‘a fi‘r-redd ‘alâ ehli‘z-zeyğ ve‘l-bid‘a*, nşr.: Richard Yûsuf Yesui, Beyrut, 1952, s. 19.

deyişle, daha çok “küfür”, “tehdit” ve “tekfir” söylemlerinin dile döküldüğü ifadeleri bu dayanak kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Ebul'l-Hasan el-Eş'arî, “Allah’ın el-Vech, el-‘Ayn, el-Basar ve el-Yedeyn Sıfatları” konusunda karşıtlarıyla olan bir tartışma örneğinde cedelin bu akli dayanağından önemli ölçüde yararlanmıştı:

“Cehmiyye (mensupları), “Allah’ın ilmi yoktur, kudreti yoktur, işitmez ve görmez” demişlerdir. Onlar bunu demekle, tevhidi iptal etmeyi (inkar) ve Yüce Allah’ın isimlerini yalanlamayı kastetmişlerdir. Bunu lafzen de ifade ettiler; ancak bir görüş olarak anlamlı bir biçimde ortaya koyamadılar. Allah’ın işiten, gören ve âlim olmadığını açıkça söyleyeceklerdi. Fakat kılıç korkusu, onların zındıklıklarını açığa çıkarmalarına engel olmuştur.”¹⁶

el-Eş'arî, aynı şekilde Ehl-i Sünnet’in görüş ve düşüncelerini açıkladığı eserinin başka bir yerinde, cedelin akli dayanaklarından “güce başvurma” yöntemine uygun tarzda bir açıklama yapmaktadır:

“Biz, ehl-i kiblede olup zina, hırsızlık ve içki içmek gibi bir günahı işleyen kimseleri tekfir (kâfir kabul etme) etmeme inancındayız. Hâricîler, sözü edilen günahları işleyen kimselerin kâfir olduğunu iddia etmişler ve böyle inanmışlardır.”¹⁷

Bizim bu konudaki görüşümüz şudur: Bir kimse zina, hırsızlık ve buna benzer bir günahı (kebîre), haramlığına inanmayıp da helal olduğunu kabul ederek işlerse, kâfir olmuş olur.”¹⁸

Öyle anlaşılıyor ki bu cedeli dayanak, toplumun büyük çoğunluğunun benimsediği inanç dizgesine koşullanmışlığı bağlamında geçerli ve etkili olabilecek olan bir dayanak olmasına karşın, mantikî düzlemde tartışılan konuyla ilişkisi olmamasından ötürü anlamsız, yararsız ve meşru olmayan bir dayanaktır. Çünkü burada, ileri sürülen iddiaya mantikî açıdan herhangi bir kanıt getirilmemekte; aksine; kanıt gücünü yaygınlaşmış olan bir inançtan almaktadır. Bu itibarla, “*En imkânsız sözü söyleme*” yönteminde ileri sürülen kanıtlar, psikolojik düzeyde etkili olmalarına karşın, mantikî olarak tartışılan problemle (konu) ilgili olmaması nedeniyle, doğru olmayan ve tartışma özgürlüğünü kısıtlayabilecek nitelikte kanıtlardır. Bu bakımdan çoğu kere güce ve tehdide yönelmek suretiyle tartışmayı kesmek ya da sonuçlandırmak, mantık dışı bir davranış olarak addedilmiştir.

Hadisenin bir de sonuçları itibarıyla tartışılması gerekmektedir. Zira bireysel inanç, görüş ve düşüncelerinden ötürü kınanan, horlanan, baskı ve tehdide maruz kalan hatta “*kâfir*” olarak nitelendirilen kişilerin, sonuçta kendilerini hem dünya hem de âhirette bazı yaptırımlar beklemektedir. Dolayısıyla Kur’ân’ın ve daha özelde Hz. Peygamber’in (sav), bu türden söylem ve uygulamalara hiçbir şekilde

¹⁶ el-Eş'arî, *el-İbâne ‘an usûli’ d-diyâne*, s. 123.

¹⁷ el-Eş'arî, *el-İbâne ‘an usûli’ d-diyâne*, s. 26.

¹⁸ el-Eş'arî, *el-İbâne ‘an usûli’ d-diyâne*, s. 26.

fırsat tanımadığı göz önüne alındığında, kendilerini birer otorite olarak takdim edenlerin bu hususta biraz daha bilinçli ve dikkatli olması gerekmektedir.

III.I.3. Genel Kanaat ve Duyguları Önceleme:

Cedelin bu aklı dayanağında genel olarak herhangi bir topluluk içinde yaşayan insanların çok beğendiği, hoşlandığı, ilgi ve alaka beslediği veya aşırı bağıllık gösterdiği ortak değer ve ilkelerden hareket edilmektedir. Cedele ilişkin bu dayanak, tartışma ve münakaşalarda en çok kullanılan dayanaklardan birisidir. Çünkü daha önce de değindiğimiz gibi, genel anlamıyla ortaklaşa paylaşılan fikirleri ifade eden “*meşhûrât*”, cedel yönteminin de ana hareket noktasını oluşturmaktadır.

Ebul'l-Hasan el-Eş'arî, “*Allah'ın ilim, kudret ve diğer bütün sıfatlarını nefyeden Cehmiyye'ye Reddiyesi*”nde, halka ve otoriteye yönelik genel kanaat ve duyguları önceleyen bir yaklaşımla görüşünü savunmaya çalışmaktadır:

“Cehmiyye, Mu'tezîle ve Harûriyye'nin ortaya çıkışından önce müslümanlar, Allah'ın ezelde ilminin olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: ‘Allah'ın ilmi ezeldir ve Allah'ın ilmi, eşyayı öncelemiştir.’ Onlar, ortaya çıkan her yeni hadise veya olay karşısında: “Bütün bunlar, önceden Allah'ın ilminde vardı/Allah bunları önceden de biliyordu.” demekten çekinmezlerdi. Her kim Allah'ın ilim sıfatına sahip olduğunu inkâr ederse, müslümanlara muhalefet etmiş ve onların ittifakından (icmâ ettiği hususlardan) çıkmış olur.”¹⁹

Yine el-Eş'arî, karşıtlarına, Allah'ın evrende mutlak anlamda istediğini yapan, seçen ve dileyen bir varlık olduğunu ortaya koymak ve bu istikameteki yaklaşımını ispat edebilmek için, cedelin bu aklı dayanağının genel mantığına uygun bir tarzda açıklama yapmaktadır:

“Onlar (Mu'tezîle), müslümanların üzerinde icmâ ettikleri görüşün aksine, Allah'ın dilediği şeyin olmayacağını, dilemediği şeyin ise olacağını iddia etmişlerdir. Oysa müslümanlar, Allah'ın dilediği şeyin mutlaka olacağı ve dilemediği şeyin de hiçbir biçimde olmayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Yukarıda sözünü ettiğimiz kimseler, söz konusu bu düşünceleriyle Allah'ın şu âyetini de bir bakıma reddetmiş olmaktadırlar: “Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz.”²⁰ Yüce Allah bu âyette, kendisinin istediğinden başka bir şey dileyemeyeceğimizi haber vermiştir.”²¹

Görüldüğü üzere bu tartışma örneğinde el-Eş'arî, Allah'ın, istediğini yapan-eden, seçen ve dileyen bir varlık oluşunu, yine içerisinde yaşadığı toplumda

¹⁹ el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, s. 145; krş.: a.mlf.; *er-Risâle ilâ ehli's-sağar*, tah.: 'Abdullâh Şâkir Muhammed el-Cüneydî, Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Suudî Arabistan, 1422/2002, s. 178.

²⁰ İnsan, 76/30.

²¹ el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, s. 15-16; krş.: a.mlf.; *er-Risâle ilâ ehli's-sağar*, s. 240-242.

yaygınlık kazanan ve hemen hemen herkesçe benimsenen ve kabul edilen temel bir inanç ya da görüşten hareketle kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu itibarla, herkesçe kabul edilip benimsenen ve hiç kimsenin karşı koymadığı inanç ve görüşlere son çözümlenmede, bu konuda daha farklı düşünen birisinin karşı çıkması da hiç bir şekilde mümkün değildir. Çünkü el-Eş'arî'nin savunduğu inanç sisteminde karşı tarafın genel inanç ve kabullere karşı çıkması, kendisini halkla karşı karşıya getirmekte ve telafisi zor tehlikelere sebep olmaktadır.

el-Eş'arî, ehl-i bidat diye nitelendirdiği ve kötölemeye çalıştığı Mu'tezile, Cehmiyye ve Hârûriyye mezheplerinin görüşlerine cevap verirken, aynen yukarıdaki yöntemine uygun bir şekilde hareket etmektedir:

"Mu'tezile, Cehmiyye ve Hârûriyye fırkasının görüşlerini benimseyenler Yüce Allah'ın "*O, Rahmân arşa istivâ etmiştir (kurulmuştur)*" âyetinde vârid olan istivâ kelimesini, "*(Allah), istilâ etti (ele geçirdi), mülk edindi ve gücü altına aldı*" şeklinde yorumlayarak Allah'ın her mekanda olduğunu söylemişlerdir. Böylece, Allah'ın arşında olduğu şeklindeki Ehl-i Hakk'ın (Ehl-i Sünnet) sahiplendiği fikri inkâr etmiş ve "*istivâ*"nın kudret olduğunu kabul etmişlerdir."²²

Görüldüğü üzere el-Eş'arî, bu tartışma örneğinde içinde yaşadığı müslüman topluluğun genel yaklaşım kanaatinden (meşhûrât) hareketle; başka bir söylemle "*Ehl-i Hakk*"ın görüşünden ilhamla kanıtlamada bulunmuştur.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Hz. Muhammed'in (sav) nebîlerin ve resûllerin sonuncusu olduğu konusundaki görüş ya da yaklaşımını olumlamaya çalışırken, yukarıda sözünü ettiğimiz açıklamalara uygun bir biçimde hareket etmekte ve bu konuda karşıtlarını susturmaya çalışmaktadır:

"Onlara şöyle denilir: "Bize şu hususu haber verin: Yüce Allah, kelâm sıfatına sahip (mütekellim) ve konuşan (kâil); ezelden beri/devamlı emredici ve nehyedici olduğu halde, O'nun söz ve kelâm sahibi, emreden ve nehyeden olmadığını iddia eden kişi, bu görüşüyle kendisini bütün müslüman toplumun görüşünün dışına çıkararak bir çelişkiye düşmez mi? Onlar kaçınılmaz olarak "*evet*" diyeceklerdir. Bu durumda onlara şöyle denilir: "Aynı şekilde, "Allah âlimdir; ancak O, ilim sahibi değildir." diyen kimse de, bütün müslümanların görüşünden dışarı çıkan bir çelişkiye düşmüş olur."²³

Mamafih *İmâm el-Eş'arî*, önemli bir temsilcisi ve savunucusu olduğu Ehl-i Sünnet'in genel inanç sistemine uygun olarak ya da içinde yaşadığı müslüman toplumun dinî inanç ve düşüncesiyle doğrudan ilişkili görüşlere dayanmak suretiyle karşıtlarını susturmaya çalışmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, halkın genelinin veya ümmetin büyük çoğunluğunun kabullendiği görüşler, *el-Eş'arî*'nin kelâm sisteminde

²² el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, s. 108.

²³ el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, s. 144-145; krş.: a.mlf.; *Risâle fi ihtisâni'l-havz fi 'ilmi'l-keâm*, nşr.: Richard Yûsuf Yesui, Beyrut, 1952, s. 9-10.

benimsemiş olduğu dinî bilgi, inanç, görüş ve düşüncelerinin önemli birer dayanağını oluşturmaktadır.

III.I.4. Otoriteyi Ön Plana Çıkarma:

Cedelin bu aklı dayanağına göre, bir tartışmada taraflar, kimi zaman bir toplulukta beğenilen, kendisine saygı gösterilen ve görüşlerine güvenilen kişi ya da grupların inanç, bilgi, görüş ve düşüncelerine başvurmak suretiyle kendi görüş ve düşüncelerini karşısındakilere daha kolay kabul ettirebilirler. Bu cedeli dayanakta, mutlaka herkesçe veya büyük çoğunlukça saygın addedilen ve itibar gösterilen bir güç (anlayış) söz konusudur. Görüş ve düşüncelerin doğru ya da yanlış olduğunu ön görmek ve araştırmaktansa, aslında ilgili otorite ve hâkim güce göre tavır almak, bu tarz kanıtlama biçiminde daha değerli ve elzemdir.

Sözelimi İmâm el-Eş'arî, "*Allah'ın âhirette çıplak gözlerle görülebileceğine*" ilişkin kendi dinî inanç, bilgi ve görüşlerini temellendirmeye çalışırken dinde bir otorite kabul edilen ve ümmetçe de saygın kabul edilen Hz. Peygamber'in (sav) hadisini delil getirmektedir:

"Yüce Allah'ın gözle görülmesinin delillerinden birisi de, büyük bir topluluğun çeşitli yönlerden Resûlullâh'tan (sav) rivayet ettiği şu hadistir. Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: "Rabbini, ayın on dördüncü gecesinde hilâli gördüğünüz gibi göreceksiniz. O'nu görme konusunda birbirinizle çekişmeyeceksiniz."²⁴²⁵

Bu örnekte el-Eş'arî, Allah'ın âhirette görüleceğine ilişkin kendi inancını ispat etmek için, Kur'ân'dan âyetleri sıralamasının ötesinde İslâm Peygamberi'nin (sav) hadisini de delil olarak kullanmıştır. İslâm kelâmcıları, bu cedeli dayanağı kullanırken dinin ana kaynakları Kur'ân ve Hz. Peygamber'e istinat ederek ispat ve açıklamada buldukları gibi, kimi zaman da bilgi ve şahsiyetleriyle ön plana çıkmış olan değerli tipolojiler üzerinden hareketle de kanıtlamada bulunmuşlardır. Nitekim Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin aşağıdaki açıklamaları bu istikamettir:

"Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Allah, göklerin ve yerin nurudur.*"²⁶ Yüce Allah bu âyette, kendisini "*nûr*" olarak isimlendirmiştir. "*Nûr*" kelimesi ise, ümmet nezdinde kaçınılmaz olarak şu iki anlamdan birine gelmektedir: Ya "*işitilen nûr*", ya da "*görülen nûr*". Her kim Allah'ın sözlerinin işitilebileceğini; ancak görülemeyeceğini iddia ederse, Rabbinin görüleceğini nefyetme konusunda hata etmiş, O'nu, Kitabıyla ve Nebî'sinin (sav) sözleriyle yalanlamış olur. Âlimler, 'Abdullâh b. 'Abbâs'ın, "*Her şeyi düşününüz; ancak Yüce Allah'ın zâtını*

²⁴ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul, 1315, (*Kitâbu'l-Mevâkit*, 6).

²⁵ el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, s. 48-49.

²⁶ Nûr Sûresi, 24/35.

düşünmeyiniz. Yedinci semâ ile Allah'ın kürsüsü arasında bir nûr vardır. Yüce Allah, bunun üzerindedir.” dediğini rivayet etmişlerdir.”²⁷

el-Eş‘arî, bu aklî dayanağı bazen de ümmetin icmâ ettiği, yani inançta ve düşüncede birliktelik oluşturduğu zamanlarda kullanmıştır. Bilindiği üzere, ümmetin genelinin üzerinde ittifak ettiği inanç ve görüşler, birer otoriteyi simgelemektedir:

“Eğer birisi, “Yüce Allah “*eller*”” ifadesini zikrettiğinde bununla “*iki el*”i kastetmişse siz neden “*eller*” ifadesiyle “*tek bir el*”i kastettiğinizi inkar ettiniz? derse, ona şöyle denilir:

Yüce Allah, “*eller*” ifadesini zikrettiğinde bununla, “*iki*” *el*”i kastetmiştir. Çünkü âlimler, hem “*eller*”in çok olduğunu hem de “*tek bir el*”in olduğunu savunanların görüşlerinin geçersiz olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Biz (âyetlerde geçen “*eller*” ifadesiyle kastedilenin) “*iki el*” olduğunu söyledik. Çünkü zahirî anlamına aykırı bir delil olmadığı müddetçe, Kur‘ân zâhiri üzere hamledilir.”²⁸

“Hz. Ebû Bekir’in (ra), imam olması gerektiğini iddia edenlerin görüşü müslümanların icmâsı ve şehâdetiyle olmuştur. Daha sonra, Hz. ‘Ali ve İbn ‘Abbâs’ın (ra) da ona biat ettiğine ve onun imametini üzerinde icmâ etmiş olduklarına şahit olmaktadır. Dolayısıyla Nebî’den (sav) sonra Hz. Ebû Bekir’in (ra) imametini, müslümanların icmâsıyla vacip olmuştur.”²⁹

İslâm kelâmcıları ve özellikle de el-Eş‘arî, kendi bilgi, inanç ve görüşlerini savunurken, dinin ana kaynaklarına ve önde gelen temsilcilerine dayanarak ispat çabasında buldukları gibi, bazen de içinde yaşadıkları toplum ve bağlı buldukları itikâdî doktrini dikkate alarak kanıtlama yapmak istemişlerdir. Nitekim aşağıdaki tartışma metni, bu doğrultuda çözümlenmesi veya algılanması gereken bir metindir:

“Yine onlara şöyle denilir: “Lütufta bulunan, iman etmeyi emrettiği zaman, lütfu kaldırıp (lütufta bulunmadan) iman etmeyi emredebilir. Eğer onlara lütufta bulunmazsa, bu durumda iman etmeye güç vermez.” İşte bizim görüşümüz ve mezhebimiz budur.”³⁰

Anlaşıldığı üzere cedelin tartışma mantığının içinde yer alan ve ortaçağ İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğunca kullanılan “*otoriteyi ön plana çıkarma*” yöntemi, özellikle de el-Eş‘arî’nin kelâm sisteminde kendisine sıkça başvurulmuş bir kanıtlama yoludur. Elbette ki el-Eş‘arî’nin, yukarıda kendi eserinden hareketle örneğini vermeye çalıştığımız bu cedelî dayanağın tamamen geçersiz, hiçbir tutanağı olmayan veya gelişigüzel kullanılan dayanak olduğu sonucu çıkarılmamalıdır.

²⁷ el-Eş‘arî, *el-İbâne ‘an usûli’ d-diyâne*, s. 118-119.

²⁸ el-Eş‘arî, *el-İbâne ‘an usûli’ d-diyâne*, s. 138.

²⁹ el-Eş‘arî, *el-İbâne ‘an usûli’ d-diyâne*, s. 256-257.

³⁰ el-Eş‘arî, *el-İbâne ‘an usûli’ d-diyâne*, s. 186; krş.: a.mlf.; *Risâle fî ihtihâsâni’l-havz fî ‘ilmi’l-keâm*, s. 1-2.

Aslında kişinin, kendi alanında ün kazanmış, söz sahibi olmuş kişi, gurup ya da kuruluşlara göndermede bulunması çoğu zaman son derecede etkili olabilmektedir. Ancak, bunun aşırı bağlılık boyutlarına ulaştırılmaması, aşırı taassup ve kişisel bazı kaygılarla yapılmaması gerekmektedir.

III.1.5. Tartışmayı Kişiselleştirme (zelleştirme):

Cedelin bu aklı dayanağı, gerçekte tartışılan konu ve mevzu ile alakalı bir yöntem değildir. Daha açık bir söylemle bu cedelî dayanakta taraflardan birisi, diğer tarafın benimsemiş olduğu herhangi bir görüşü ya da ileri srmiş olduğu savı, tartışmayı doğrudan doğruya karşı tarafın kişisel bazı yeterlilik ve zaaflarına yönelterek olumsuz, toplumda infial uyandıracak özelliklerini ve niteliklerini nde tutmak suretiyle o kişinin görüşü geçersiz kılınmaktadır. Cedelin bu aklı dayanağı uygulanırken, daha çok karşı tarafın benimsediği dinî inanç ve tutum, savunduğu görüş, bağlı olduğu gelenek ve mezhepten yola çıkılarak açıklama ve savunu yapılmaya çalışılmaktadır.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî de, kendi eserinde dinî inanç, bilgi ve görüşlerini karşıtlarına kabul ettirme ya da onların görüşlerini geçersiz kılma hususunda, bu cedelî dayanağa başvurmuş ve onu açıkça kullanmıştır. el-Eş'arî, muhatabının görüşünü çürütmeye ve geçersiz kılmaya çalışırken, konuyu; bir diğer söylemle tartışmayı amacından saptırarak karşı tarafı "zındıklık"la itham etmiştir:

"Cehmiyye (mensupları), "Allah'ın ilmi yoktur, kudreti yoktur, işitmez ve görmez" demişlerdir. Onlar bunu demekle, tevhidi iptal etmeyi (inkâr) ve Yüce Allah'ın isimlerini yalanlamayı kastetmişlerdir. Onlar bunu lafzen de ifade ettiler; ancak bir görüş olarak anlamlı bir biçimde ortaya koyamadılar. Allah'ın işiten, gören ve âlim olmadığını açıkça söyleyeceklerdi. Fakat kılıç korkusu, onların zındıklıklarını açığa çıkarmalarına engel olmuştur."³¹

el-Eş'arî, "irade sorunu ve sorun konusunda Mu'tezile'yi redderken" karşı tarafı, kişisel özellik ve tutumlarından dolayı kınamakta, onları "zalim" olarak nitelendirerek bir anlamda tartışmayı kişiselleştirmektedir:

"Yine onlara şöyle denilir: Sizin grşnzden şu anlaşılıyor: İbls'in istediği çoğu şey gerçekleşmektedir. Çünkü küfür, imandan daha çoktur ve olan şeylerin çoğunu İbls dilemiştir. Bu durumda sizler, İbls'in dilemesini (meşet), lemlerin Rabbi olan Yüce Allah'ın dilenmesinden daha etkin kılmiş olmaktadır. Çünkü İbls'in dilelediği şeylerin çoğu olmuştur ve olan şeylerin çoğunu da o dilemiştir. Bu da, sizlerin dileme (meşet) konusunda İbls'e mertebe bakımından, lemlerin Rabbinin sahip olmadığı bir konum vermenizi gerektirir ki, Yüce Allah zalimlerin sözlerinden münezzehtir."³²

³¹ el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, s. 123.

³² el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, s. 164.

Görüldüğü üzere cedelin bu akli dayanağına göre yapılan tartışmalarda, karşı tarafın görüşünü veya iddiasını geçersiz kılmak için insanî ve ahlâkî ilkelerin ötelendiğini söylemek mümkündür. Tarafların tartışma sırasında bu yöneme göre ispat ve kanıtlamada bulunması, insanî ilişkiler çerçevesinde uygun bir davranış olmadığı gibi, kuşkusuz tartışmadan beklenen verimi de olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü tartışmacının karşı tarafın özel durumunu öne sürmesi ya da bununla uğraşması (meşgul olması) yerine, onun görüş ve düşüncesini dikkate alarak doğrudan konuyu tartışması gerekir.

III.1.6. Aynı Konudaki Farklı Yaklaşımları Eşdeğer ve Bir

Kabul Etme:

Cedelin bu dayanağında, tartışılan konu üzerinde farklı yaklaşım biçimleri olmasına karşın, bu farklı yaklaşım biçimleri dikkate alınmaksızın sonuçta aynı şeyler söylenmiş gibi kabul edilmekte ve aynı doğrulardan bahsedilmektedir. Aslında cedelin bu dayanağında, tartışılan konu üzerinde değişik bakış açıları dikkate alınmaksızın açıklama yapılmaya çalışılmaktadır. Tartışılan konu bağlamında muhatabın zihninde ön yargılar ve kalıplaşmış düşünceler olduğu için, karşıt görüş ve düşüncelere pek imkân tanınmamakta ve dikkate alınmamaktadır.

Bu cedeli dayanağın uygulanış biçimine Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin kelâm anlayışında rastlamak mümkündür. Sözgelimi el-Eş'arî, "*Kulların fiillerinin takdir edilmesi*" konusunda, cedelin bu akli dayanağına uygun bir tarzda hareket etmekte ve muhataplarına cevap vermektedir:

"Ebu'l-Hasan el-Eş'arî şöyle demiştir: "Mecûsiler, Allah'ın güç yetiremeyeceği kötülüğe şeytanın güç yetirdiğine inandıkları için kâfir olmadılar mı?" denildiğinde, onlar zorunlu olarak "*evet*" diyecekleri için kendilerine şöyle denilir:

"Madem kâfirlerin inkâr hususunda güç sahibi olduklarını; ancak Allah'ın buna güç yetiremeyeceğini iddia ettiniz. O halde, siz bu iddianız konusunda Mecûsiler'i de geçtiniz. Çünkü siz de Şeytanın şerre güç yetirdiğini, fakat Allah'ın bu hususa kadir olmadığını iddia etme noktasında onlarla ortak bir söyleme sahip olmuş oluyorsunuz. Böylece Resûlullâh'ın (sav) "*Kaderiler, bu ümmetin Mecûsileridir*" hadisi de, açıklanmış olmaktadır. Onlar, Mecûsiler'in söylemlerine itibar edip onlar gibi inandıkları için, bu ümmetin Mecûsiler'i olmuşlardır."³³

Görüldüğü üzere tartışılan ve üzerinde kafa yorulan konu mahiyeti itibariyle tamamen farklı bir husus olmasına rağmen el-Eş'arî, bu konuda değişik bakış açısına sahip olan muhataplarını ilgisiz ve alakasız bir sürece çekmekte, dolayısıyla da çok

³³ el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, s. 196; krş.: a.mlf.; *Risâle fi ihtisâni'l-havz fi 'ilmi'l-keîm*, s. 8-9.

farklı bir noktadan tartışmayı sonlandırmak istemektedir. Böylece tartışılan konunun özü ve mahiyeti de, bir bakıma gözden kaçırılmış olmaktadır.

el-Eş‘arî, benzer bir tartışmayı “*Bidat ve sapık ehlinin görüşleri*”ni açıkladığı özel bir başlık altında da yinelemekte ve muhataplarını susturmaya çalışmaktadır:

“Bunlar, Rabblerinin hiçbir dahli olmaksızın yalnızca kendi başlarına amelleri işlemeye güç yetirebildiklerini iddia ettiler. Böylece kendilerinin Yüce Allah’tan müstağni olduklarını kabul ettiler. Ayrıca bunlar, Mecûsîler’in şer konusunda gücü Allah’a değil de, Şeytana isnat ettikleri gibi nefislerini kudretle vasfederek, Allah’a isnat etmedikleri gücü kendi nefislerine verdiler. Böylece bu kimseler, “*ümmetin Mecûsîler’i*” oldular. Çünkü Mecûsîler’in inanç biçimlerini benimsediler, onların görüşlerine sarıldılar, onların sapıklıklarına meylettiler; insanları Allah’ın rahmetinden ümit keser bir hale getirdiler. İnsanları, Allah’ın rahmeti konusunda karamsarlığa ittiler ve Allah’ın, “*...Allah, şirkin dışında kalanı ise, dilediğine bağışlar...*”³⁴ (Nisâ, 4/48) âyetinin aksine, âsiler/günahkârların cehennemde ebedi olarak kalacaklarına hükmettiler.”³⁵

el-Eş‘arî’nin, kendi eserinde yer alan aşağıdaki tartışma örneği de bu türden bir dayanaktır:

“Tıpkı Mu‘tezile ve Kaderiyye fırkalarının yaptıkları gibi, dine yeni şeyler ekleyen, Kitap ve Sünnet’e muhalefet eden, Resûlullâh’ın (sav), onun âl ve ashabının ve ümmetin üzerinde ittifak ettiği şeylere karşı çıkan Cehmiyye, Mürcie, Harûriyye gibi bidat ve dalâlet ehli fırkalar da böyle yapmışlardır. Ben, bunların görüşlerini Allah’ın izniyle bölüm bölüm anlatıp, ayrı ayrı ele alacağım. Yardım, destek, başarı ve istikamet, Allah’tandır.”³⁶

Cedelin akli dayanağı kullanılırken, gerçekte aynı konu üzerinde farklı bakış açılarını bir araya getirme anlamında olumlu ve müspet yönlerinden bahsedebiliriz. Çünkü böylesi bir usul, görüş ve düşünceleri değerlendirme noktasında rahatlık da sağlar. Ancak, üzerinde tartışılan ve müzakere yapılan konuyla ilgisiz, duygusal ve temelsiz bir çerçevede ele alındığında ise, zararlı olduğunu söylemek mümkündür.

IV. Sonuç ve Değerlendirme

Kabul edileceği üzere hiçbir yöntem ve anlayış, kendiliğinden ya da boşlukta var olmuş değildir. Çünkü ilgili yöntem ve anlayışı içinden doğduğu toplumda takviye eden ve besleyen önemli argümanlar söz konusudur. Gerek, tamamen akli

³⁴ Nisâ Sûresi, 4/48.

³⁵ el-Eş‘arî, *el-İbâne ‘an usûli’ d-diyâne*, s. 17.

³⁶ el-Eş‘arî, *el-İbâne ‘an usûli’ d-diyâne*, s. 19.

ilke ve dayanakların hâkim olduğu “*burhân*” yönteminde gerekse de, genel kabul ve düşüncelere dayalı diğer aklî yöntem “*cedel*”de olsun, mutlaka dayanaklar ve ara mekanizmalar vardır.

İslâm düşüncesinde ara mekanizma ve dayanaklara faaliyet gösteren aklî yöntemlerden birisini de “*cedel*” oluşturmaktadır. Hiç kuşkusuz, bu çalışmada Ebu'l-Hasan el-Eş'arî özelinde uygulanış biçimlerini sunduğumuz cedelî dayanakların, olumlu ve yararlı taraflarından bahsedeceğimiz gibi, bazen de istenmedik ve tehlikeli sonuçlara neden olabileceği durumlardan da bahsetmek pekâla mümkündür.

Olayın teoriden bağımsız pratik kısmından söz edecek olursak, cedel yöntemine ilişkin bu aklî mekanizmalar, belli bir dönemin dinî, ilmî ve ahlâkî görüşlerinin ve öncüllerinin oluşturulmasında faydalı olduğu muhakkaktır. Ancak değişen dünya şartları ve sürekli gelişen ilmî aktiviteler bağlamında ele alındığında ise, yetersiz kaldıklarını veya en azından sorunlu taraflarından bahsetmek mümkündür. Daha açık bir söylemle bahis konusu olan bu cedelî dayanaklar, kullanıldıkları dönem itibarıyla yeterli olmuş, sadra şifa sağlamış olabilirler; ancak günümüz için aklî ve bilimsel önermelerinin oluşturulmasında yeniden gözden geçirilmeleri bir gereklilik arz etmektedirler. Bu dayanakların cedel yönteminin içinde ortaya çıkarılması, ilgili dönemin dinî ve ilmî bakış açısının ortaya konmasında son derece önemlidir. Hatta günümüzde değişik platformlarda yapılan tartışma mantıklarının kökenlerinin neler olduğunu, geliştirilen söylem biçimlerinin ya da münakaşalardaki kanıtlamaların hangi argümanlar üzerinden sürdürüldüğünü tanıtmaları bakımından da yararlıdır.

V. Kaynakça

- ‘Abdülcebâr (1958), Ebu'l-Hasan el-Kâdî, *Kitâbu'l-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, tah.: Mahmûd Muhammed el-Hudayrî, el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-'Amme li't-Te'lif ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, nşr.: İbrâhîm Madkûr-Tâhâ Hüseyin, c. V, Kahire.
- a. mlf.* (1969); *Müteşâbihu'l-Kur'ân*, nşr.: ‘Adnân Muhammed Zerzûr, c. I-II, Kahire.
- a. mlf.* (1408/1988); *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, tah.: ‘Abdülkerîm ‘Osmân, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire.
- a. mlf.* (1971); *el-Muhtasar fi usûli'd-dîn*, (*Resâilü'l-'Adl ve't-Tevhîd İçinde*), nşr.: Muhammed ‘Ammâra, Kahire.
- ‘Abdülhamîd (1995), İrfân, “*el-Eş'arî*”, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, c. XI, İstanbul.
- Aristoteles (1952), *Organon-V (Topikler)*, çev.: Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Atay (1969), Hüseyin, “*Kur'ân'a Göre Münâzara Metodu*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, c. XVII, Ankara.
- el-Bağdâdî (1346/1928), Ebû Mansûr Muhammed ‘Abdülkâhîr, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*,

İstanbul.

- el-Bağdâdî** (1997), ‘Ahmed b. ‘Ali el-Hatib, *Târîhu’l-Bağdâd*, tah.: Mustafa ‘Abdülkâdir el-‘Atâ, c. XI, Beyrut.
- el-Bâkîllânî** (1982), Ebû Bekir Muhammed b. Tayyîb, *Kitâbu’t-Temhîdî’l-evâ’il ve’t-telhîsî’d-delâ’il*, tah.: İmâduddîn ‘Ahmed Haydar, Beyrut.
- el-Bedevisî** (1979), ‘Abdurrahmân, *Mezâhibü’l-İslâmiyyîn*, c. I, Beyrut.
- el-Buhârî** (1315), Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, İstanbul.
- Bozkurt** (2002), Nahide, *Mu‘tezile’nin Altın Çağı: Me‘mûn Dönemi*, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- el-Cevherî** (1956), Ebû Nasr İsmâ‘îl b. Hammâd, *es-Sihâh Tacu’l-Luğa ve sıhahu’l-arabiyye*, nşr.: ‘Ahmed ‘Abdulgafûr el-‘Attâr, c. II, Mısır.
- el-Cürcânî** (1990), Seyyîd Şerîf ‘Ali b. Muhammed, *et-Ta‘rifât*, Beyrut.
- el-Cüveynî** (1999), İmâm el-Haremeyn ‘Abdülmelik b. ‘Abdillâh, *eş-Şâmil fi usûli’d-dîn*, tah.: ‘Abdullâh Muhammed ‘Ömer, Beyrut.
- Çelebi** (1360/1941), Kâtib, *Keşfu’z-Zünûn*, Milli Eğitim Basımevi, c. I, İstanbul.
- Dâvûd** (1996), ‘Abdülbârî Muhammed, *el-İrâde ‘inde’l-mu‘tezile*, Dırâsetü’l-Felsefetü’l-İslâmiyye, Dâru’l-Ma‘rifeti’l-İslâmiyye, Riyad.
- ed-Dîmeşkî** (1416/1995), Ebu’l-Kâsım ‘Ali b. el-Hasen b. ‘Asâkir, *Tebyînu Kizbi’l-Müfterî fi mâ nusibe ile’l-imâm ebi’l-Hasen el-eş‘arî*, Beyrut.
- Doğan** (2011), Hüseyin, “*İslâm Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel*”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XIII, sayı: XXIV, Sakarya.
- a. mlf.** (2004); ‘*Abd el-Kâhîr el-Bağdâdî ve Yöntembilimine Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Ebû Zeyd** (1993), Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *el-İtticâhu’l-‘akli fi’t-Tefsîr –dirâse fi kadîyyeti’l-mecâz fi’l-kur‘ân ‘inde’l-mu‘tezile-*, Beyrut.
- Emiroğlu** (1999), İbrahim “*Cedel Nedir?*”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası, sayı: XII, İzmir.
- el-Elmâ‘î** (2011), Zahir b. Awad, *Kur‘ân’da Tartışma Metodları*, çev.: Ercan Elbinsoy, Pınar Yay., İstanbul.
- el-Eş‘arî** (1422/2002), Ebu’l-Hasan ‘Ali b. İsmâ‘îl, *er-Risâle ilâ ehli’s-sağar*, tah.: ‘Abdullâh Şâkir Muhammed el-Cüneydî, Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Hikem, Suudî Arabistan.
- a. mlf.** (1952); *Kitâbu’l-Lum‘a fi’r-redd ‘alâ ehli’z-zeyğ ve’l-bid‘a*, nşr.: Richard Yûsuf Yesui, Beyrut.
- a. mlf.** (1952); *Risâle fi ihtihâsâni’l-havz fi ‘ilmi’l-keîâm*, nşr.: Richard Yûsuf Yesui, Beyrut.
- a. mlf.** (1407/1986); *el-İbâne ‘an usûli’d-diyâne*, nşr.: Fevkiye Hüseyin Mahmûd, Medine.
- a. mlf.** (trz); *Usûlü Ehli’s-Sünne ve’l-Cema‘a*, tah.: Muhammed Seyyîd Culaýnid, Kahire.
- el-Fârâbî** (1986), Ebû Nasr Muhammed, *el-Mantuk ‘inde’l-fârâbî-III (Kitâbu’l-Cedel)*, tah.: Refik el-‘Acem el-Mektebetü’l-Felsefiyye, Beyrut.

- Güler (1999), İlhami, *Sabüt Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- Günaltay (2001), M. Şemsettin, *Antik Felsefenin İslâm Dünyasına Girişi*, sad.: İrfan Bayın, Kaknüs Yay., İstanbul.
- Gölcük (1992), Şerafeddin, *Kelâm Tarihi*, Esra Yay., Konya.
- İbn Fûrek (1987), Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen, *Mücerred'u makâlâtî's-şeyh ebi'l-hasen el-eş'arî*, tah.: Daniel Gimaret, Beyrut.
- İbn Hallikân (1996), Şemsuddîn Ebu'l-'Abbâs 'Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-'A'yân*, c. I, Mısır.
- İbn Muhammed (1998), el-Kâsım, *el-Esâs li-'akâidi'l-ekyâs fi ma'rifeti rabbi'l-'alemîn*, (Tenkitli Neşir), haz.: İsa Doğan, Kardeş Ofset-Matbaacılık, Samsun.
- İbn Manzûr (trz), Muhammed, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Lisâni'l-'Arab, c. I, Beyrut.
- İbn Rüşd (1402/1982), Ebu'l-Velîd Muhammed, *Felsefetu İbn Rüşd -faslu'l-makâl - el-keşf 'an menâhici'l-edille fi 'akâidi'l-mille*, tah.: el-Cennetu İhyâi't-Turâs el-'Arabîyyi fi Dâri'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut.
- a.mlf. (1986); *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et-Tehâfüt)*, çev.: Kemal Işık-Mehmet Dağ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun.
- İbnu'l-Murtezâ (1998), 'Ahmed b. Yahyâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezîle*, Beyrut.
- İbn Teymiyye (1402/1982), Takıyyuddîn 'Ahmed, *el-'Akâidetü'l-Vâsıtıyye*, Memleketü'l-'Arabîyyetü's-Se'ûdiyye.
- el-Gazzâlî (1359/1940), Ebû Hâmid Muhammed, *Kânûnu't-Te'vîl*, tah.: Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî, Kahire.
- a. mlf. (1426/2005); Ebû Hâmid Muhammed, *Cevâhiru'l-Kurân ve dureruhû*, Dâru'l-Kütibi'l-'İlmiyye, Beyrut.
- a. mlf. (1985); *İlcâmu'l-'Avâm 'an 'İlmi'l-Kelâm*, nşr.: Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî, Beyrut.
- el-İsfehânî (1989), Ebû Kâsım el-Hüseyin Râgıb, *el-Müfredât fi garîbi'l-kur'ân*, nşr.: Kahraman Yay., İstanbul.
- Kehhâle (1376/1957), 'Ömer Rıza, *Mu'cem el-Müellifîn -terâcimü'l-musannifi'l-kütübi'l-'arabîyye*, c. III, Beyrut.
- el-Kütübî (1973), Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü'l-Vefeyât*, tah.: İhsân 'Abbâs, Dâru's-Sadr, c. I, Beyrut.
- Mavil (2012), Hikmet Yağlı, "*Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Kelâm Sisteminde Bir Bilgi Kaynağı Olarak Cedel*", *Kelâm Araştırmaları Dergisi (KADER)*, c. X, sayı: II, (2012 Bahar Dönemi) (Kelâm.org). (14.08.2012).
- el-Mâtürîdî (1983), Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, nşr.: Muhammed Müstafid er-Rahmân, Bağdad.
- a. mlf. (1970); *Kitâbu't-Tevhîd*, nşr.: Fethullâh Huleyf, Beyrut.
- en-Neseffî (1993), Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed, *Tabıratu'l-Edille fi usûli'd-dîn*, nşr.: Hüseyin Atay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., c. I, Ankara.
- en-Nîsâbü'rî (1981), Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahih*, c. IV, İstanbul.
- Özcan (1999), Hanîfî, "*Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: 'Temelcilik' ve*

- ‘İmancılık’**”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, sayı: XXXX.
- es-Subkî** (trz), Takiyyüddîn, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, Dâru’l-Ma‘rife, c. III., Beyrut.
- Suphî** (1405/1985), ‘Ahmed Mahmûd, *Fî ‘İlmi’l-Kelâm -Dirâsetü’l-Felsefiyye li-ârà’i’l-fıraki’l-islâmiyye fi usûli’d-dîn-*, c. I, Beyrut.
- es-Suyutî** (1384/1964), Celâlüddîn, *Buğyetü’l-Vu‘ât fi tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nühât*, tah.: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, c. I, Beyrut.
- et-Tahânevî** (1996), Ali b. Muhammed, *Keşşâfu ıstulâhâti’l-fünûn*, tah.: ‘Ali Dahruc, Mektebetü Lübnân, c. I, Beyrut.
- Watt** (1998), W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev.: E. Ruhi Fığlalı, Birleşik Yay., İstanbul.
- Yar** (2005), Erkan, “*Eş‘arî ve Metodolojisi*”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. X, sayı: II, Elazığ.
- Yeşilyurt** (2000), Temel, “*Tanrı Bilgisinin Empirik Temelleri*”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Matbaası, sayı: V.